

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS

**ACTA HISTORICA
TOMUS CXLVII/II.**

HUNGARIA
SZEGED
2022

**ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS
ACTA HISTORICA**

Főszerkesztő:
SZÁNTÓ RICHÁRD

Szerkesztőbizottság:

ALMÁSI TIBOR, FERWAGNER PÉTER ÁKOS, GALAMB GYÖRGY,
KOVÁCS SZILVIA, PAPP SÁNDOR, POLGÁR SZABOLCS, RÉVÉSZ
LÁSZLÓ, SZÉKELY MELINDA, TOMKA BÉLA, VARGA BEÁTA,
ZAKAR PÉTER

Az SZTE BTK Történeti Intézete kiadványa

A kötetet gondozta:
Középkori Egyetemes Történeti Tanszék

Redegerunt:
SZILVIA KOVÁCS
SZABOLCS POLGÁR

Szerkesztette:
KOVÁCS SZILVIA
POLGÁR SZABOLCS

Technikai szerkesztő:
FERWAGNER PÉTER ÁKOS

HU ISSN 0324-6965 (Nyomtatott)
HU ISSN 2676-9832 (Online)

Felelős kiadó:
Szegedi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar Történeti Intézet
A kiadó székhelye:
6722 Szeged, Egyetem u. 2.
Felelős kiadó személy:
Szántó Richárd

BENCSIK PÉTER

A dunai vízlépcsők építésének politikai problémái Viták a KGST-tagok között, 1948–1966*

Political Problems of Building the Danube Dams: Debates among Comecon States, 1948–1966. One of the bottlenecks in the economic development of the Eastern bloc countries was the lack of electricity. Their interest turned (among others) to the exploitation of hydropower, in which the Danube would have played a key role. As major sections of the Danube – an international waterway in itself – are state borders, the idea of establishing cooperation at the level of the Council for Mutual Economic Assistance (Comecon) was raised. However, there were wide-ranging differences between the countries of the bloc, involving territorial and nationalist disputes, ideological issues and reservations about the common institutions of the bloc. These differences – Romania’s defence of her national sovereignty in particular – prevented the joint exploitation of the river. The planned power plants were thus left to national jurisdiction or (in the case of joint Danube sections) their construction was regulated by bilateral negotiations. In the case of Romanian–Yugoslav relations, this was achieved relatively quickly, but between Czechoslovakia and Hungary (although the two countries were theoretically closer) it led to almost insurmountable conflicts. The most important of these, in my opinion, although it did not surface openly, was the question of changing the Trianon borders. This dispute delayed the start of construction for decades. By the time the power plants were started building, the communist regimes had also fallen, while new conflicts – not discussed in this paper – had emerged.

Keywords: Danube, hydroelectric dams, Comecon, intrabloc conflicts, Romania, Hungary, Czechoslovakia, Bős–Nagymaros

Bevezetés

A Duna felső szakaszán (a Német Szövetségi Köztársaság és Ausztria területén) összesen kb. három tucat vízlépcső létesült a 20. század második felében. Ezen a szakaszon a Duna vízhozama ugyan még kisebb, de a folyó nagyobb esése miatt jó lehetőségeket kínál vízenergia termelésére. A villamos energiában szűkölködő szocialista országok irigykedve szemlélték ezen erőműveket, s maguk is tervezték ilyenek felépítését. Saját területükön azonban a Duna kis esésű, síkvidéki folyam, amely vízenergia-termelésre kevésbé alkalmas. Ugyanakkor az itt tervezett vízlépcsőknek részben más is volt a feladatuk: a hajózha-

* A tanulmány az MTA–SZTE–ELTE Globalizációtörténeti Kutatócsoport támogatásával készült (a projekt száma: 0322107).

tóság biztosítása. 1948 nyarán Belgrádban ülésezett a Duna-konferencia, amely három nehezen hajózható szakasz szabályozását irányozta elő. Ezek közé tartozott a Duna kisal-földi szakasza (Gönyű és Bős/Gabčikovo között), illetve a Vaskapu és a delta vidéke.¹ E térségekben a Duna medermélysége kicsi volt, nem tette lehetővé nagyobb méretű hajók közlekedését. Ezért már ekkor felmerült a víz duzzasztásának terve, ami felvetette az energiatermelés lehetőségét is.

A dunai magyar erőművek ötlete azonban már az első világháború előtt is felmerült. Helyüket végül Mosonyi Emil, a Vízérőügyi Hivatal (1942-ben kinevezett) vezetője határozta meg. E tervek a nemzetközi szempontoktól függetlenül születtek meg, és Nagymarosnál, Paksnál (más források szerint Adonynál), illetve Fajszon javasolták egy-egy erőmű létesítését.² Látható tehát, hogy a nemzeti és a nemzetközi szempontok időnként szembekerültek egymással. E tanulmányban két ilyen ellentétet mutatok be: egyrészt a blokkszintű együttműködés kudarcát, másrészt (valamivel bővebben) a magyar–csehszlovák kétoldalú ellentéteket. A bős–nagymarosi vízlépcsőkkel kapcsolatos viták jól ismertek a rendszerváltás időszakából, de célokom most az, hogy ezeknek a kevésbé ismert előzményeire hívjam fel a figyelmet.

A szocialista, egységes Duna-stratégia kudarca

A belgrádi Duna-konferencia néhány héttel a Jugoszláviát megbélyegző Kominform-határozat után ült össze. Ez még nem akadályozta meg az értekezlet sikeres lebonyolítását, ugyanakkor a blokk államai és Belgrád között az ellentétek gyorsan eszkalálódtak. 1949-ben teljesen megszakadtak a keleti tömb országai és Jugoszlávia közötti kapcsolatok, így szó sem lehetett közös vízügyi politika kidolgozásáról és megvalósításáról. Jugoszlávia nem lehetett az 1949-ben létrehozott KGST tagja. Sztálin 1953-as halála után 1955-től megindult a kibékülés folyamata, emellett Hruscsov vezetésével a szovjetek törekedtek a KGST revitalizálására is.

1956. május 18–25. között a KGST Berlinben döntött a Duna Dévény és a Fekete-tenger közötti szakaszának komplex hasznosításáról. A tervezés a szovjet Hidroprojekt vállalat kezébe került, amely a Volga és más szovjet folyók erőműveinek létesítésében is részt vett. A KGST szakértői vizsgálatok után fogadta el a Dunára vonatkozó komplex tervet 1961-ben.³

1962 nyarán a KGST elfogadta *A szocialista nemzetközi munkamegosztás alapelvei* című programot, mely közös tervezést irányzott elő. Románia azonban decembertől kezdett kihátrálni, majd 1963 elején élesen bírálta Hruscsovot, aki közös tervező szerv létrehozását javasolta.⁴ 1963. március 9-én Nyikita Hruscsov szovjet pártfőtitkár levelet intézett a KGST-tagországok vezetőinek, amelyben a blokk gazdasági fejlődésének egyik legfőbb korlátjának nevezte a villamos energia hiányát, s ezért szorgalmazta vízi erőművek építését a Dunán (ami az öntözés és a hajózás érdekeit is szolgálja). A probléma megoldása érdekében közös tervezést és beruházást javasolt minden Duna menti KGST-ország részvételével,

¹ Az 1948. augusztus 18-án aláírt Duna-egyezményt az 1949. évi XIII. törvény hirdette ki Magyarországon. A nehezen hajózható szakaszokról az egyezmény 20. és 21. cikke, illetve a II. melléklete rendelkezett.

² Moldova 1998, 13–18; Fitzmaurice 1998, 74–75.

³ Dlusztus 1989, 8; Feitl 2016, 116–118. Az 1956-os döntés utáni feladatokról lásd MNL OL XIX-A-83-b, 3480/1956. Korm. hat.; a KGST közös terveiről MNL OL XIX-A-83-b, 3026/1963. Korm. hat.

⁴ Feitl 2016, 181–183, 187–188, 197.

szovjet anyagi és műszaki segítséggel. A Vaskapu esetében Jugoszláviát is be kívánta vonni. A román pártvezető, Gheorghe Gheorghiu-Dej hat nappal későbbi válaszában elutasította a javaslatot. A KGST 1961-es határozataira hivatkozott, amelyek nemzeti hatáskörbe utalták, illetve kétoldalú megegyezésekre alapozva irányozták elő a beruházásokat. Kifejtette, hogy 1956 óta tárgyaltak Josip Broz Tito jugoszláv elnökkel a Vaskapuban létesítendő erőműről, sőt annak előkészületei is zajlanak. Hasonló megbeszéléseket folytattak a bolgárokkal. A KGST-szintű beruházást az érintett országok szuverenitása megsértésének tekintette a román első titkár, és visszautasította, hogy az erőművek által termelt energiát közösen használják fel. Mindez nem önzésből fakad, mutatott rá Gheorghiu-Dej, hanem egyszerűen abból, hogy Romániában a legalacsonyabb az egy főre jutó áramfogyasztás a KGST-n belül (az NDK-hoz képest egyötödnyi, de a csehszlovák értéknek is csak a negyede). Hruscsov március 30-i viszontválasza igyekezett cáfolni a szuverenitás megsértésére vonatkozó vádakat, és újfent ecsetelte a közös erőfeszítések előnyeit.⁵

Románia azonban nem módosította álláspontját. Sőt, az eset határozott szovjetellenességet váltott ki a Román Munkáspárt politikájában. A vízlépcsők építésével kapcsolatos vita egyenesen vezetett ahhoz, hogy az RMP 1964. április 22-én állást foglalt „a nemzetközi kommunista és munkásmozgalom kérdéseiben”. Ebben deklarálta az alábbiakat: „mivel a javasolt intézkedések lényege az, hogy egyes gazdasági vezető funkciók az illető állam hatásköréből bizonyos államfőfölötti szervek vagy szervezetek hatáskörébe menjenek át, [ezek] nem felelnek meg a szocialista országok közötti kapcsolatok alapjául szolgáló elveknek”. Továbbá: „a szocialista nemzetközi munkamegosztás nem jelentheti a szocialista országok elszigetelését a világ gazdasági kapcsolatok egészétől”.⁶ A dokumentum Románia függetlenségi nyilatkozataként vonult be a történetírásba. 1964 nyarán egy román gazdasági hetilapban súlyos bírálatokkal illették egy szovjet és egy keletnémet szerzőt. Előbbi, Valev professzor az AI-Duna vidékén olyan szovjet–román–bolgár határ menti együttműködést, termelési komplexumot javasolt, ami Románia szerint a határok megszüntetését, a román nemzet és állam területi feldarabolását célozta volna. Bukarest ezután jelentős mértékben növelte nyugati kereskedelmi kapcsolatait, a KGST integrációs törekvéseit pedig igyekezett megbénítani.⁷

A dunai vízerőművek blokk-szintű koordinációja, tervezése és kivitelezése ezzel le is került a napirendről. Románia már 1963. november 30-án megegyezett Jugoszláviával a Vaskapu I. vízi erőmű felépítéséről. A munkálatok 1964-ben megindultak és az erőművet 1970-ben üzembe helyezték. Felépítésében a KGST-nek semmilyen szerep nem jutott. A tervezett további erőművek, köztük a magyar–csehszlovák szakaszon építendőek is csak bilaterális megállapodással épülhettek fel.

A magyar–csehszlovák ellentétek

A román ellenállás a KGST-szintű tervezéssel szemben tehát nem azt jelentette, hogy nem épült meg a Vaskapu vízerőmű. Annak ellenére, hogy Jugoszlávia tömbön kívüli állam volt, viszonylag gyorsan sikerült a két félnek megállapodni és felépíteni a vízlépcsőt. Ez korántsem volt igaz a magyar–csehszlovák Duna-szakaszra, ahol a két félnek negyedévszázados

⁵ A levélváltásra a Cseh Nemzeti Levéltárban bukkantam rá: NAČR f. 1261/0/44, ka. 131, inv. č. 300, sign. 91. Feitl István Budapesten is megtalálta (MNL OL M-KS 288. f. 23/1963/105. ő. e.; MNL OL M-KS 288. f. 9/1963/2. ő. e.). A témáról könyvében is ír, lásd Feitl 2016, 201–202.

⁶ RMP KB 1964, 579–603.

⁷ Bővebben lásd Feitl 2016, 220–224.

tárgyalás után, 1977-ben sikerült hivatalosan szerződést kötnie, az építkezést pedig csak az egyikük fejezte be, bő négy évtizeddel a közös projekt felmerülése után, 1996-ban.⁸ (Sőt, ha a magyar–csehszlovák közös vízlépcső építésének első tervétől számítjuk, akkor hat évtizedről van szó: 1935-ben Bornemisza Géza közlekedési miniszter javasolta először.⁹)

Mielőtt az események történetét kronológiai sorrendben áttekinteném, először a legfontosabb vitatott kérdéseket szeretném összefoglalni. Hosszú ideig nem volt egyértelmű az erőmű helyszíne, sőt az sem, hogy hány erőművet építsenek fel. Magyar részről a visegrádi (nagy-maros) helyszín stabil volt, ám a tervezett kisalföldi erőmű helye (és az, hogy ott egy vagy két vízlépcső létesüljön-e) sokáig eldöntetlen volt. Ahogy teltek az évek, a csehszlovák félben az is felmerült, hogy legalább az egyik erőművet egyedül, saját területén,¹⁰ vagy pedig Ausztriával közösen építi fel azon a szakaszon, ahol a Duna esése még viszonylag nagy.

A további ellentétek kizárólag a kisalföldi magyar–csehszlovák közös létesítményhez kapcsolódtak. Műszakilag az volt a fő kérdés, hogy medererőmű vagy üzemvízcsatorna létesüljön-e. Utóbbi esetben a folyamat új mederbe kell elterelni. A szakemberek kimutatták, hogy a medererőmű 50%-kal drágább, kétszer akkora személyzetet igényel, viszont kevesebb energiát termelne. Mivel ezzel az üzemvízcsatorna felé billent a mérleg, ez újabb ellentétet generált: bal vagy jobb parti legyen az elterelés? Csehszlovákia szinte mindvégig a bal parti elterelést, míg Magyarország a jobb oldali üzemvízcsatornát preferálta. Korán felmerültek magyar oldalról a környezeti aggodalmak. Jelentős politikai ellentétek is voltak. A magyar fél bármelyik oldali elterelés esetén módosítani szeretne volna az államhatárt, hogy az az új főmederbe (üzemvízcsatornába) kerüljön, míg Prága az Öreg-Duna középvonalában húzódó addigi határ fennmaradása mellett tette le a voksát. (A határmódosítást a magyar fél is területcserével kivitelezte volna.) Végül vitatott volt a megtermelt energia és a Duna vízének elosztási aránya, valamint a beruházás határideje is.

A bevezetésben tárgyalt előzmények után 1952-ben a magyar Minisztertanács határozatot fogadott el a visegrádi erőmű felépítéséről. Ennek duzzasztó hatása csehszlovák területet is érintett volna, eredetileg ezért keresték meg a prágai kormányt. A csehszlovákok jelezték, hogy ők is erőművet építenének a kisalföldi közös Duna-szakaszon. Prága ajánlatát a magyar fél egy Gerő Ernő elnökletével tartott megbeszélésen tárgyalta meg 1953 áprilisában (Mosonyi részvételével). A legtöbb későbbi vitás kérdés már ekkor felmerült, így az üzemvízcsatorna is. A bal oldali (tehát csehszlovák területen történő) elterelés magyar számítás szerint 4–5%-kal, csehszlovák adatok szerint 15%-kal lett volna gazdaságosabb. Gerő kijelentette: „a vizet azonban osszuk meg 50-50%-ban. Ez a minimum, azt hiszem. De hogy a vizet is elvigyék, a Dunát is elvigyék, azt nem!” Észszerűnek tartotta, hogy az országhatár módosuljon, és ezzel az új meder legyen a határ, megjegyezte azonban, hogy a csehszlovákok nyilván területcserét kérnek majd. Gerő szerint az energia és az öntöző terület

⁸ Az erőművel kapcsolatos viták első négy évtizedének áttekintését lásd Bencsik – Mitrovits 2021, 246–267.

⁹ Fitzmaurice 1998, 75.

¹⁰ Csehszlovákiának már Trianon után volt egy hídfője a Duna jobb partján (Pozsonyligetfalu), amelyt az 1947-es párizsi békeszerződés további három községgel (Horvátjárfalu, Oroszvár, Dunacsún) egészített ki. Így már 23 kilométeren át a folyam mindkét partja csehszlovák területre esett, s csak ezt követően határfolyó a Duna.

aránytalan megosztása révén indokolatlan csehszlovák előny keletkezne; elriasztotta az is, hogy a vízerőmű fajlagos költsége a szénérőművékének a kétszerese volt.¹¹

A megbeszélések 1954 végén gyorsultak fel: júliusban Prágában, decemberben Budapesten tárgyaltak. Prága azt is tervbe vette, hogy az első ütemben csak saját területén, Gutor térségében épít erőművet. Az első szakasz alternatív helyszíne a közös Duna-szakasz menti Doborgaz lett volna. A második ütemben mindkét esetben számoltak egy második, Csicsó mellett épített erőművel (valamint magyar területen, Visegrádnál egy harmadikkal). Nem sikerült megállapodni a termelt energia elosztásának arányáról sem.¹² Prága végül 1955 nyarán úgy döntött, hogy az első etapban egyedül, saját területen építi fel az erőművet, mivel ez a verzió olcsóbb és gyorsabban kivitelezhető lett volna, továbbá így a határkérdés átmenetileg lekerült volna a napirendről.¹³ Szeptemberben erről Budapesten Gerő Ernő és Rudolf Barák csehszlovák belügyminiszter vezetésével tárgyalást is folytattak, amely komoly vita után megegyezés nélkül zárult. A magyar fél ekkor már aggályait fejezte ki a Szigetközbe és a Mosoni-Dunába jutó vízmennyiség csökkenése, illetve az újabb, 40–60 kilométeres Duna menti szakasz elvesztése miatt, és a csehszlovákok által felajánlott 13%-nál nagyobb részt kívánt az első etap áramtermeléséből is. Emellett javasolták a Duna jobb parti, magyar területre eső elterelését. A csehszlovákok viszont csak a bal parton elterelt Dunához való magyar hozzáférés megkönnyítését, később pedig a termelt energia 20%-át ajánlották fel. A vízierőművek tervezett helye is kissé módosult, szovjet szakértők véleménye alapján Somorja–Csölösztő (1. etap), illetve Bős (2. etap) lett a javasolt új helyszín. Csölösztőnél olyan rövid lenne a közös államhatár, hogy azt nem lenne érdemes módosítani, vélték a csehszlovákok, akik kész voltak a vitát a Szovjetunió, illetve a KGST elé terjeszteni felsőbb döntésre.¹⁴

1949 óta az első magas szintű tárgyalásra a két ország között 1956 februárjában került sor. Rákosi vezetésével magyar küldöttség érkezett Prágába. Szorult helyzetében (mivel 10 millió dollár kölcsönt kért) Rákosi elfogadta a csölösztői vízlépcső tervét, és ezzel a Duna bal parti elterelését is, lemondva a határ módosításáról. Antonín Novotný előbb kétfélmillió dollárt, végül 15 millió svájci frankot tudott felajánlani hitelként, és 1955-höz képest 22%-kal több áram szállítását is ígérte Magyarországnak.¹⁵

Az 1956-os forradalom idején a megbeszélések megszakadtak, újraindításukat 1957 végén javasolta a magyar fél. Közben Prága Ausztriával is tárgyalt közös erőműről Wolfsthal és Pozsony között, ami lényegében feleslegessé tette a korábbi magyar–csehszlovák tárgyalásokat.¹⁶ Ráadásul Kádár János elhatárolódott Rákosi engedményeitől, ismét a Duna jobb

¹¹ Az 1953-as jegyzőkönyvet közli: Havas 1988, 59–66. A bal oldali csatorna gazdaságosabb voltának okai között a várható nagyobb mennyiségű energia, a rövidebb hajózási út, a kevesebb számú elzárt község, illetve egy esetleges gátszakadásnál keletkező kisebb kár egyaránt szerepelt (Moldova 1998, 20).

¹² NAČR, f. 1261/0/11, aj. 59/3. Az 1954-es tárgyalásokról lásd még: MNL OL XIX-A-83-b, 4029/1955. MT. hat.

¹³ NAČR, f. 1261/0/11, aj. 63/31, illetve aj. 67/10.

¹⁴ NAČR, f. 1261/0/11, aj. 83/2, illetve 90/2.

¹⁵ MNL OL M-KS 276. f. 53/269. ö. e.; NAČR, f. 1261/0/11, aj. 101/29. A két jegyzőkönyv között jelentős különbség van, Rákosi idehaza csak szűkszavúan számolt be róla, azt állítva, hogy „a csehszlovák fél a magyar javaslatot elfogadta”.

¹⁶ MNL OL XIX-A-83-b, 3480/1957. Korm. hat. (Az osztrákokkal való megállapodásról Prága állítólag nem is tájékoztatta a magyar felet, bár a tárgyalások ténye már 1955-ben ismert volt.)

oldali elterelését javasolta területcserével, valamint a megtermelt energia 50%-ára is igényt tartott.¹⁷ Továbbá ekkor már megszületett a KGST egységes Duna-stratégiája, ami Nagymaros elsődlegességét tartalmazta. (A csehszlovákok úgy vélték, hogy a nagymarosi erőmű gazdaságilag kevésbé jelentős, ezért beruházási hitelt sem kívántak nyújtani a magyar félnek.) Prága a wolfsthal-i erőmű 1965-ös felépüléséig el akarta tolni a Magyarországgal közös beruházás kezdetét. A közös Duna-szakaszon már csak egy erőművel számoltak, ezúttal a Bős melletti Bakán. De azt is fontolgatni kezdték, hogy a Dunát elterelő csatorna helyett közvetlenül a főmederben építsenek gátat és erőművet, ami csökkentette volna a környezeti ártalmakat, és a határmódosítás kérdését is levette volna a napirendről. Csehszlovákia ragaszkodott a határ változatlanságához, abban az esetben is, ha a Dunát a jobb parton, magyar területre terelik el (bár egyes tárcák ebben az esetben javasolták, hogy a térség területcsere nélkül kerüljön Csehszlovákiához, amit Prága pénzzel váltana meg). További vitás pontként jelent meg, hogy milyen arányban járuljanak hozzá a felek a költségekhez (ami a termelt áram elosztási aránya is lett volna). Csehszlovákia „a természetes vízerőkészlet” arányában osztotta volna fel ezeket, amivel 50% feletti lett volna a részese-dése. Az erőművek felépítését 15 éves távlaton belülrre tervezték.¹⁸

Magyar források szerint Csehszlovákia nyíltan kifejezte, hogy a határ módosítását azért nem fogadja el, mert e téren „precedenst nem akarnak szolgáltatni”. A magyar fél ugyanakkor a jobb oldali csatorna mellett állt ki, de fontolgatta, hogy területcsere nélkül lemond kb. 70 km² magyar területről anyagi kártérítés ellenében. Ennek okai között említették, hogy (a korábbi tervektől feltehetően eltérően) a magyar oldalon húzódó csatorna nem vágott volna el egy települést sem az országtól, és lényegében csak ártéri erdőkről, hasznosítatlan vízjárta területről volt szó. Ajtay Miklósban felmerült, hogy „ezt felhasználhatja ellenünk a reakció”, mivel „eladtuk az ország egy részét”, ám Marosán György öntudatosan leszögezte, hogy „országok és határok kiürítéséről Bethlen István gróf idejében lehetett beszélni [...] ilyen vád bennünket nem érhet”.¹⁹ Az 1958. októberi prágai tárgyaláson meglepetésre a csehszlovákok engedtek, elfogadták a nagymarosi erőmű elsődlegességét, amelyet 1960–1965 között építettek volna meg. A felső szakasz kiépítésének módjáról a döntést későbbre halasztották.²⁰

A technikai részletek kidolgozásán és szovjet szakértők bevonásán túl 1961-ig mégsem történt lényeges előrelépés. A Gidroprojekt vezetői átdolgozták a terveket. Az addigi két, külön egységként működő erőmű helyett egységes erőműrendszert terveztek, ami csúcsidőben lehetővé tette volna a felső erőmű nagyobb energiatermelését, ráadásul jelentős beruházási többlet nélkül. Emiatt a két erőművet egy időben kellett felépíteni. Prága újra azt javasolta, hogy az immár Bősre tervezett erőmű a Duna bal parti elterelésével épüljön meg, s ebbe a magyar fél is kezdett beletörődni – talán kompenzációként azért, hogy Csehszlovákia elfogadta Nagymaros elsődlegességét, illetve hogy (a wolfsthalit is számítva) háromból legalább egy erőmű csehszlovák területen legyen. A két beruházás építését ekkor egyidejűnek tervezték, a céldátum viszont tovább tolódott 1980-ra. 1962 áprilisában az MSZMP PB

¹⁷ Erről írott levelét lásd NAČR, f. 1261/0/44, kr. 131., inv. č. 300, sign. 90.

¹⁸ NAČR, f. 1261/0/11, aj. 259/2. Az 1958-as évtől kezdve a CSKP Politikai Irodája ülésein keletkezőtt bős–nagymarosi iratok megtalálhatók az alábbi helyen is: NAČR, f. 1261/0/44, ka. 131, inv. č. 300, sign. 90.

¹⁹ MNL OL M-KS 288. f. 5/89. ö. e.

²⁰ NAČR, f. 1261/0/11, aj. 264/9. Itt olyan ötlet is felmerült, hogy az üzemvízcsatorna részben a bal, részben a jobb parton legyen.

arról határozott, hogy elfogadja a bal oldali üzemvízcsatornát, sőt területcserét is csak az erőmű alatti Duna-szakaszon kér, Böstől keletre. Cserébe a termelt energiából való 50%-os részesedésre is igényt tartott.²¹

1963 januárjában (némi meglepetésre) ehhez a CSKP Elnöksége is hozzájárult. Úgy látták, Magyarország csak így fogadja majd el a bal parti elterelés lehetőségét.²² Áprilisban Budapesten tárgyalt a két ország küldöttsége, és itt hivatalosan is megegyeztek erről: Magyarország 16 négyzetkilométer területet kapott volna (ahol lakott települések nem voltak). Csereként más határfolyók menti határrendezés keretében terveztek területet visszaadni Csehszlovákiának. (A határ módosítására azonban végül nem került sor.) Megegyeztek arról is, hogy a költségeket és a termelt áramot is 50-50%-ban osztják meg egymás között. A korábbi merev csehszlovák álláspont feladása jelentős magyar diplomáciai sikernek tekinthető, bár kétségtelenül Budapest is engedni kényszerült, hiszen az üzemvízcsatorna, az elterelt folyam leendő főmedre így is kb. 20 kilométer hosszban kizárólag csehszlovák területen futott volna (további 8 kilométeren viszont a módosuló országhatár mentén). Az építkezés teljes befejezését (újra ambiciózusabb módon) 1975-re tervezték, mintegy hétéves kivitelezést követően, de vizsgálták annak a lehetőségét is, hogy az erőművek részleges kapacitással már 1970-ben üzembe álljanak. Bő évtizedes politikai vita után megkezdődhetett a műszaki előkészítés fázisa, ami szintén nem volt problémamentes.²³

1964 őszén a két ország tervhivatala belátta, hogy technikai okokból nem tudják 1970-re üzembe helyezni az erőműveket. Abban azonban nem értettek egyet, hogy hány évet csúszik majd az átadás ideje.²⁴ Prága a hatvanas évek közepén – talán a mégoly kis mértékű határmódosítás elkerülésének szándékával? – ismét elkezdte vizsgálni Bősnél a medererőmű létesítésének kérdését. Hivatalosan azzal indokolták, hogy gazdaságossági szempontból kell megvizsgálni ezt a lehetőséget. A magyarok támogatták a felvetést.²⁵ Hamarosan kiderült, amit a két ország szakértői már az ötvenes években is tudtak: a medererőmű drágább megoldás. 1966 végén a magyar fél azt javasolta, hogy a túlzottan nagy költségek miatt az építkezés megkezdését is halasszák 1970 utánra. A csehszlovák válasz elég sokáig váratott magára, csak fél évvel később bólintottak rá a javaslatra, mivel még mindig nem jutottak dűlőre abban a kérdésben, hogy a bösi erőművet a Duna régi medrében, vagy újonnan épített üzemvízcsatornában kellene-e felépíteni.²⁶ A prágai tavasz eseményei aztán egy időre ismét levették a témát a napirendről.

Összegzés

A KGST-országok gazdasági fejlődésének egyik szűk keresztmetszete az elektromos energia hiánya volt. Érdeklődésük (többek között) a vízi energia kiaknázása felé fordult, amelyben a Duna kulcsszerepet játszott volna. Mivel a Duna jelentős szakaszokon államhatáron

²¹ NAČR, f. 1261/0/11, aj. 422/4.; MNL OL M-KS 288. f. 5/262. ő. e.; MNL OL XIX-A-83-b, 3026/1963. Korm. hat. A wolfsthalai erőmű egyébként éppúgy nem épült meg, mint a nagymarosi.

²² NAČR, f. 1261/0/4, aj. 4/3.

²³ NAČR, f. 1261/0/4, aj. 16/2., illetve aj. 29/5.; MNL OL XIX-A-83-b, 3174/1963. Korm. hat. A megegyezés tényéről (részletek említése nélkül) beszámol még: MNL OL M-KS 288. f. 5/299. ő. e. A pénzügyi és műszaki előkészületekről lásd még uo. 5/305. ő. e.

²⁴ NAČR, f. 1261/0/4, aj. 82/3.

²⁵ MNL OL XIX-A-83-b, 3144/1965. Korm. hat.

²⁶ MNL OL XIX-A-83-b 3343/1966. Korm. hat.; NAČR, f. 1261/0/5, aj. 42/5.

folyik, ráadásul nemzetközi vízi út is, felmerült a KGST-szintű együttműködés kialakítása. A tömb országai között azonban széles körű ellentétek voltak, amelyek között területi–nacionalista viták, ideológiai kérdések, továbbá a közös intézményekkel szembeni fenntartások egyaránt szerepet kaptak.²⁷ Ezek az ellentétek – konkrétan a román külön utas politika, a nemzeti szuverenitás védelme – meggátolták a folyam közös hasznosítását. A tervezett erőművek így nemzeti hatáskörbe kerültek, vagy (közös Duna szakasz esetén) kétoldalú tárgyalások szabályozták felépítésüket. Román–jugoszláv viszonylatban ez aránylag gyorsan meg is valósult, ám Csehszlovákia és Magyarország között (bár a két ország elméletileg közelebb állt egymáshoz) ez szinte áthidalhatatlan konfliktusokkal járt. Ezek közül véleményem szerint a legfontosabb, de felszínre nyíltan nem bukkanó ellentét a trianoni határok akármilyen csekély mértékű megváltoztatásának kérdése volt. E vita évtizedekre elodázta az építkezés megkezdését. Mire az erőművek felépültek volna, a kommunista rendszerek is megbuktak, miközben újabb – e tanulmányban nem tárgyalt – ellentétek is kialakultak.

Bibliográfia

Levéltári források

MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. Budapest.

NÁČR = Národní archiv České republiky. Prága.

Publikált források

1949. évi XIII. törvénycikk. Magyar Közlöny (Rendeletek Tára), 1949. ápr. 29. 659–670.

RMP KB 1964 = Nyilatkozat a Román Munkáspárt álláspontjáról a nemzetközi kommunista és munkásmozgalom kérdéseiben. *Korunk* 23: 579–603.

Szakirodalom

Bencsik 2017 = Bencsik P.: Hidegháborúk a kelet-közép-európai államszocialista államok között. *Múltunk* 62/3: 152–189.

Bencsik – Mitrovits 2021 = Bencsik P. – Mitrovits M.: Magyar–csehszlovák kapcsolatok 1945–1992. In: *Magyarország külkapcsolatai (1945–1990)*. Szerk. Horváth S. – Kecskés D. G. – Mitrovits M. Budapest, 241–270.

Dlusztus 1989 = Dlusztus I.: *Vízlépcsőd. „Bősi ülészak”*. Szeged.

Feitl 2016 = Feitl I.: *Talányos játszmák. Magyarország a KGST erőterében, 1949–1974*. Budapest.

Fitzmaurice 1998 = Fitzmaurice, J: *Damming the Danube. Gabčíkovo and Post-Communist Politics in Europe*. Boulder, CO.

Havas 1988 = Havas H.: *A Bős–Nagymaros dosszié avagy egy beruházás hordalékai*. H. n.

Moldova 1998 = Moldova Gy.: *Ég a Duna! Riport a bős–nagymarosi vízlépcsőről*. Budapest.

²⁷ Bencsik 2017, 152–189.